

PRILOG GOSPODARSKOJ POVIJESTI MLETAČKE ISTRE U XVIII. STOLJEĆU: GLAVNA OBILJEŽJA, IZVORI I NEKE PERSPEKTIVE PROUČAVANJA

Egidio IVETIĆ
Centro di Ricerche Storiche - Rovigno
Centar za povijesna istraživanja - Rovinj

UDK 33 (497.5-3 Istra) »17«
Pregledni članak
Primljeno 8. siječnja 1997.

Autor najprije ocjenjuje dosege povijesne znanosti (talijanske, hrvatske i slovenske) u proučavanju gospodarske povijesti XVII. i XVIII. stoljeća u Istri. Zaključuje da se to razdoblje od početka ocijenilo kriznim i nije se, osim nekih iznimaka, ulazilo u dublja i preciznija proučavanja.

Smatra da bi pristup toj problematici trebao biti mnogo sustavniji i da bi se trebalo kretati u dva pravca: u pravcu istraživanja makroekonomskih obilježja i onih mikroekonomskih - stanja u raznim manjim, gradskim i seoskim sredinama.

Gradivo za opća pitanja nalazi se u Državnom arhivu u Veneciji, a nešto i u muzeju Correr. Nezaobilazno gradivo za proučavanje društvenih i gospodarskih prilika pojedinih mjesta nalazi se i u arhivima u Pazinu, Rijeci, Kopru i Trstu te u crkvenim arhivima na području hrvatskog dijela Istre (npr. golema bilježnička dokumentacija, te bratovštinske poslovne knjige).

U drugom dijelu rada autor opisuje značaj pojedinih fondova iz Mletačkog arhiva za povijest istarskog gospodarstva.

Ne može se reći da su u istarskoj historiografiji dovoljno zastupljena djela i prilozi iz gospodarske povijesti, iako je poznato da postoji bogato gradivo, posebno za dio poluotoka koji je stoljećima bio podlozan mletačkoj upravi.¹ Isto je tako zanimljivo da baš za XVIII. stoljeće, kada se u Republici Svetog Marka uvode sve precizniji, gotovo godišnji, kvantitativni prikazi raznih proizvodnih, trgovinskih i dažbinskih prihoda, postoji samo jedna ili dvije gospodarske studije i to glavnih, regionalnih prilika, bez sagledavanja vrijednih i zanimljivih serijskih podataka. Pregledavajući doprinos dosadašnje historiografije, stvara se dojam da je kod povjesničara općenito prevladalo mišljenje da je Istra, smještena kao rubni prostor negdje na marginama mletačke i eu-

¹ Tekst ovog priloga iznesen je na stručnom savjetovanju pod nazivom »Izvori za gospodarsku povijest zapadne Istre«, održanom 14. lipnja 1995. Želio bih se zahvaliti prof. Mladenki Hammer za ljubaznost kod revidiranja spisa.

ropske povijesti, tada proživljavala tešku demografsku, gospodarsku i društvenu krizu.² Zašto onda proučavati gospodarstvo mletačke Istre, kojoj su glavne osobine bile gotovo kronična stagnacija u proizvodnji, nestašica, populacijski padovi, i to još u doba općeg propadanja mletačke civilizacije i ustanova:³ takva, gotovo stereotipna predrasuda, dugo je usporavala unapređivanje istraživanja u tome pravcu, tako da i dan danas, pod pojmom »kriznog doba« nismo u stanju jasno razabrati za XVIII. stoljeće u Istri koja su točno bila krizna godišta, na kakav se način vršilo opskrbljivanje stanovništva živežnim namirnicama, koja je bila efektivna vrijednost hrane, proizvodnih kapaciteta, općih i pojedinih dohodaka, kako se stvarao i sakupljao kapital, koja su bila glavna obilježja investicija, monetarnih prilika i drugih aspekata gospodarskog stanja.⁴ Činjenica je, naime, a to podupiru čak i arhivska sondiranja, da je u XVIII. stoljeću u Istri *de facto* postojao jedan specifičan gospodarski sustav,⁵ koji je imao svoje padove i strukturalne probleme, ali se u globalu također i razvijao.

Predodžba o općem propadanju Istre u to doba nastala je na samom početku stvaranja istarske povijesne znanosti: negativne podatke u svezi s padom stanovništva dao je još Kandler u svojim pabircima⁶, zatim su Carlo de Franceschi i Benussi u svojim povijesnim pregledima nastavili na toj zacrtanoj liniji, a osobito je malo pozornosti poklonjeno gospodarstvu posljednjih desetljeća mletačke vladavine.⁷ Prava iznimka u takozvanoj »diplomatičkoj historiografiji njemačkog kova« prošlog stoljeća bila je prva povijesno-gospodarska studija za istarski i tršćanski *Settecento* koju je napisao 1888. godine Luigi Morteani.⁸ Rad se temeljio gotovo isključivo na pismima i porukama istarskih rektora, posebno koparskog kapetana i podestata.⁹ Iz tih, inače objavljenih dokumenata, izašla je dosta komplicirana, ali za buduću historiografiju odlučujuća vizija gospodarstva Istre pred pad *Serenissime*: glavni prihodi Pokrajine zasnivali su se na proizvodnji soli (u solanama Milja, Kopra i Pirana), ulja, ribe, drva; obrti praktički nisu postojali; česte su bile nestašice žita i drugih osnovnih namirnica; vladalo je opće krijumčarenje istarskih proizvoda, u prvom redu s Trstom, tada austrijskom slobodnom lukom i bezcarinskom zonom.¹⁰ Krivica za gospodarsko

2 Usporedi: Egidio IVETIĆ, *Alcune prospettive per la storia economica dell'Istria veneta seicettecentesca*, La Ricerca - Bollettino del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 15, Rovigno 1996., str. 18-20; Isti: *Gli studi storico-economici sull'Istria veneta nel Seicento e Settecento. Lineamenti e problemi*, Nuova Economia e Storia, 1-2, Verona 1996., str. 103-135; Darko DAROVEC, *Studi storico-economici sull'Istria alla fine dell'ancien régime: risultati e prospettive*, Ricerche di Storia Sociale e Religiosa, n.s., 49, Roma 1996., str. 113-134.

3 Usporedi, kao opći pregled tog razdoblja: Miroslav BERTOŠA, *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula 1978.; Isti, *Mletačka Isira u XVI i XVII stoljeću*, Pula 1986., posebno prva knjiga, str. 13-79.

4 Što se tiče historiografskih tema istarske povijesti XV.-XVIII. stoljeća, usporedi: Fulvio SALIMBENI, *L'Età Moderna*, u: Istria. Storia di una regione di frontiera, uredio Fulvio Salimbeni, Brescia 1994., str. 87-107.

5 Egidio IVETIĆ, *Caratteri generali e problemi dell'economia dell'Istria veneta nel Settecento*, Atti/Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, XXIV, Trst 1994., str. 75-138.

6 Usporedi, na primjer, časopis *Istria* ili *Cenni al forestiero che visita Pola*, Trieste 1845., ili *Notizie storiche di Montona*, Trst 1875.

7 Carlo DE FRANCESCHI, *L'Istria. Note storiche*, Poreč 1879.; Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924.

8 Luigi MORTEANI, *Condizioni economiche di Trieste ed Istria nel secolo XVIII, studiate dalle relazioni dei podestà-capitani di Capodistria*, Trst 1888.

9 Poruke koparskog kapetana i podestata iz XVIII. stoljeća objavljene su u *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, godišta 1894. i 1895.

10 Usporedi također: Baccio ZILLOTTO, *Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del Settecento*, *Pagine Istriane*, s. IV, 27, Trst 1965.; E. IVETIĆ, *Caratteri generali e problemi...*, n. dj.

nazadovanje Istre bila je podijeljena između podanika (nemar domaćih žitelja, posebno onih iz unutrašnjosti) i vladara (nepovoljna politika poreza u doba slobodne trgovine).¹¹

Iako je Tomaso Luciani, u drugoj polovini prošlog stoljeća, iz Venecije gdje je radio kao arhivist u *Frariju*, naglašavao važnost i opširnost tamošnje neobjavljene gospodarske građe,¹² istarska, tada talijanska, liberalno-nacionalna historiografija, postupno je odustala od proučavanja XVII. i XVIII. stoljeća, smatrajući ih općenito kriznim razdobljem, što je inače davalo negativnu sliku mletačke vladavine.¹³ Interesi su se tako orijentirali prema kulturnim aspektima, gdje nisu nedostajali odlični radovi, kao što je, na primjer, analiza književnog i društvenog života Kopra u XVIII. stoljeću, autora Baccia Ziliotta.¹⁴

Hrvatska se historiografija posljednjih desetljeća, prvenstveno kroz radove dr. Miroslava Bertoše¹⁵ i dr. Danila Klena¹⁶ vratila na glavne gospodarske teme povijesti Istre, posebno za XVI. i XVII. stoljeće.¹⁷ Razloge kolonizacijskih, imigracijskih strujanja trebalo je naime tražiti u promjenama gospodarskih i demografskih prilika, prvenstveno unutar seoskih sredina. S posebnim se zanimanjem dr. Bertoša bavio analizom etničkih odnosa u regiji. U njegovim studijama ne manjka gotovo nikada osvrt na gospodarske komponente kao odlučujuće čimbenike općih promjena, ali treba naglasiti da je u njega ipak preči interes za društvene prilike. Njegovi izvrsni radovi koji se odnose na istarsko krijumčarenje i banditizam XVIII. stoljeća sagledavaju kroz niz obilježja prvenstveno istarsko društvo i pravna pitanja, a samo u manjoj mjeri gospodarstvo.¹⁸

Slovenska se pak historiografija, najviše kroz djela dr. Miroslava Pahora, koncentrirala na analizu društvenih prilika, osobito za XVII. stoljeće, urbanih sredina, poput

¹¹ Što se tiče poreznih problema usporedi osvrt: Luciano PEZZOLO, *Problemi fiscali in Istria*, Acta Histriae, III, Kopar 1994., str. 165-172.

¹² Tomaso LUCIANI, *L'Archivio dei Frari*, La Provincia dell'Istria, 12, Poreč 1872., str. 1004-1006; Isti, *Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia*, Trst 1873.

¹³ Usporedi: Fulvio SALIMBENI, *Gli studi di storia medievale e moderna negli «Atti e Memorie» della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Tra politica e storiografia*, Atti/Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, XX, Trst 1990., str. 313-332.

¹⁴ Baccio ZILIOOTTO, *Saluti e conversari capodistriani del Settecento*, Archeografo Triestino, s. III, III, Trst 1906., str. 317-340; Isti, *Accademie e Accademici di Capodistria (1478-1807)*, Archeografo Triestino, s. IV, VII, Trst 1944., str. 115-279. Usporedi također: Antonio TRAMPUS, *Tradizione storica e rinnovamento politico. La cultura del Litorale Austriaco e nell'Istria tra Settecento e Ottocento*, Gorizia 1990.

¹⁵ Mnogobrojni i značajni radovi dr. M. BERTOŠE sakupljeni su u knjigama *Istarsko vrijeme prošlo i Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*; ipak ističemo sintezu *Društvene strukture u Istri 16.-18. stoljeća, u: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, uredila Mirjana Gross, Zagreb 1981., str. 121-152.

¹⁶ Danilo KLEN, *Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI-XVIII st.)*, Rad JAZU, 318, Zagreb 1959., str. 199-286; Isti, *Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. st.*, Problemi sjevernog Jadrana, 1, Rijeka 1963., str. 199-280; Isti, *Katastik gorivog drveta u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal godine 1566.*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 11-12, Rijeka 1966.-1967., str. 5-88; Isti, *Frarija, feud opatije svetog Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI-XVIII st.)*, Rijeka 1969.

¹⁷ Za posljednja desetljeća usporedi: Marino BUDICIN, *Rassegna della storiografia croata sull'Istria e sulle isole di Cherso e Lussino (1979-1993)*, Atti/Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, XXIII, Trst 1993., str. 123-179.

¹⁸ Miroslav BERTOŠA, *Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)*, Pula 1989.

Pirana, gdje je proizvodnja soli stvarala specifične uvjete života, koji ne mogu biti uzeti u obzir za ostale sredine regije.¹⁹

Interes prema proizvodnji ulja u drugoj polovini XVIII. stoljeća iskazao je 1976. godine u jednom svom, nažalost slabo poznatom radu, gospodarski povjesničar Giovanni Zalin: on je prvi stručnjak koji je prikazao i analizirao, doduše za mali broj godina, kvantitativne serijske arhivske podatke o istarskom maslinarstvu.²⁰

Možemo dakle zaključiti da su rijetki isključivo gospodarski znanstveni prilozi za istarski *Settecento*: radovi Mortejanija, Zalina i djelomice Bertoše i Klena prave su iznimke.²¹

Ostaju tako otvorena mnoga pitanja u svezi s tim, posebno važnim prijelaznim razdobljem. Naime, XVIII. stoljeće u Istri strukturalno ima ista obilježja prethodnih vremena, ali poboljšane demografske prilike i inače rast pučanstva, donijelo je niz njemu svojstvenih situacija: od povećanja potražnje osnovnih i gotovih proizvoda do uspona proizvodnje tipičnih regionalnih djelatnosti, stvaranja viškova te razvijanja krijumčarenja kao jedne vrste »skrivena ekonomije«. ²² Bogatstvo građe za to vremensko razdoblje daje mogućnost spoznaje svih mehanizama proizvodne i potrošne strukture.

Istraživačka djelatnost trebala bi svakako drukčije pristupiti analizi gospodarske problematike, napuštajući dosadašnji gotovo improvizirani odnos prema slučajno i nesustavno prikupljenim izvorima.

Dislokacija i tipologija gradiva koje se nalazi u Državnom arhivu u Veneciji te u hrvatskim arhivima (Povijesni arhivi u Pazinu i Rijeci) kao i u Pokrajinskom arhivu u Kopru i Državnom arhivu u Trstu te u istarskim crkvenim arhivima (Biskupijski arhiv u Poreču i Kaptolski arhiv u Rovinju, ali i drugi) uvjetuju posebnu, dvojnu orijentaciju u istraživanju, koje bi se trebalo kretati u pravcu općih, regionalnih, takoreći *makroekonomskih* obilježja istarskog gospodarstva, kao i u pravcu lokalnih, *mikroekonomskih* kontura raznih manjih, gradskih i seoskih sredina.

Naravno, odgovori na mnoga opća pitanja Istre u XVIII. stoljeću nalaze se većinom u Veneciji, u arhivu *Franzi*, a ponešto i u muzeju *Correr*. Svaka mletačka magistratura imala je, više ili manje, određenu dokumentaciju vezanu za istarski posjed; kolika je osebujnost i važnost te građe, sažeto je ali efikasno ilustrirao još 1980. godine Danilo Klen u jednom svom pregledu za *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*.²³

¹⁹ Miroslav PAHOR, *Socijalni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja*, Ljubljana 1972. Važni su također radovi Ferde GESTRINA, poput *Trgovina slovenskoga zaledja s primorski mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965. Usporedi također: Salvator ŽITKO, *Ricerche e studi pubblicati dagli storici sloveni relativi alla storia dell'Istria veneta*, Acta Histriae, I, Kopar 1993., str. 81-85.

²⁰ Giovanni ZALIN, *Economia e produzione olearia nell'Istria del secondo Settecento*, *Economia e Storia*, 2, Verona 1976., str. 177-220. O ulju u Mletačkoj Republici, s osvrtom također na Istru usporedi: Salvatore CIRIACONO, *Olio ed ebrei nella Repubblica veneta del Settecento*, Venezia 1975., str. 98-103; Ivo MATTOZZI, *Crisi, stagnazione e mutamento nello Stato veneziano seicentesco: il caso del commercio e della produzione olearia*, *Studi Veneziani*, n. s., 4, Venezia-Pisa 1980., str. 199-276.

²¹ Mogli bi se dodati donekle radovi Ivana Erecga i Nikole Čolaka. O njihovim radovima niže.

²² E. IVETIĆ, *Caratteri generali e problemi...*, n. dj.

²³ Danilo KLEN, *Mletački državni arhiv (Archivio di Stato di Venezia)*, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 23, Rijeka-Pazin 1980., str. 295-302.

Ne manje vrijedno, ali također slabo ili nestručno iskorišteno građivo, sačuvano je i u ostalim gore spomenutim arhivima. Ono sačinjava bitan oslonac za bilo kakvu ozbiljniju analizu koja ima za cilj ispitivanje društvenih i gospodarskih prilika pojedinih mjesta i krajeva u prošlosti. Na primjer, u arhivu u Pazinu i ponešto u Kopru i Trstu pohranjena je golema bilježnička dokumentacija za određene sredine (Poreč, Pula, Vodnjan, Rovinj, Labin, Piran, Kopar), bez koje je nemoguće ocijeniti kretanje zemljišnih investicija tijekom XVI., XVII. i XVIII. stoljeća;²⁴ knjige prihoda bratovština, koje su bile zasigurno najraširenija istarska gospodarsko-religiozna ustanova, također mogu dati mnoga objašnjenja o razvoju cijena žita i njegove distribucije u raznim dijelovima poluotoka ili stvaranju i nestajanju sitnog kapitala te o karakteristikama njegova ulaganja, dok kaptolske knjige desetina mogu dati pregled osnovnih promjena i kretanja u zemljišnoj proizvodnji.²⁵

Nedvojbeno je da svaki taj *mikroekonomski* pristup analizi gospodarskih prilika nosi u sebi i opća obilježja kao što su razvojne odrednice, krizna godišta i prostorne specifičnosti.²⁶

Kod proučavanja gospodarskih prilika treba voditi računa i o geografskim razlikama između raznih dijelova Istre unutar kojih su postojale više ili manje razvijene sredine i njima svojstveni sektori proizvodnje.²⁷

Početna točka kod svake dublje i ozbiljnije gospodarske analize svakako su izvori sačuvani u fondovima Mletačkog državnog arhiva, na koje ćemo se sintetično osvrnuti.

*

Analiza glavnih gospodarskih prilika mletačke Istre ne bi smjela zaobići glasoviti mletački popis stanovništva »Anagrafi Venete«²⁸, koji za gotovo sve župe istarskog posjeda sadrži potpune podatke za godine 1766.-70., 1771.-75. i 1790. i može se sma-

²⁴ Vidi, na primjer: Darko DAROVEC, *Le fonti conservate presso l'archivio di Capodistria ed i materiali già pubblicati relativi alla storia dell'Istria veneta*, Acta Histriae, I, Kopar 1993., str. 78; Jakov JELINČIĆ-Ljiljana RADALJAC, *Pregled arhivskih fondova i zbirki u Historijskom arhivu Pazin*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, XXIII, Pazin-Rijeka 1980., str. 65-101. U Državnom arhivu u Trstu čuva se mikrofilm starog koparskog arhiva s bogatim građivom tog glavnog grada Istre; o tome vidi: Francesco MAJER, *Inventario dell'antico archivio municipale di Capodistria*, Kopar 1904.

²⁵ Opsežna građa čuva se po župama, ali postoje također interesantni fondovi u arhiva u Pazinu i Kopru (takožvana IX sezone starog koparskog gradskog arhiva). O bratovštinama u Istri vidi: Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, *Odnos Venecije prema bratovštinama u Istri od XVI. do XVIII. stoljeća - prilog poznavanju društvenih odnosa u mletačkom dijelu Istre*, Problemi sjevernog Jadrana, 4, Rijeka 1982., str. 163-179.

²⁶ O mikroanalizi i uopće lokalnoj povijesti vidi: Edoardo GRENDI, *Storia locale e storia della comunità*, u: Fra storia e storiografia. Scritti in onore di Pasquale Villani, uredili Paolo Macry-Angelo Massafra, Bologna 1994., str. 321-336; Jacques REVEL, *Micro-analyse et construction du social*, na istom mjestu, str. 307-320.

²⁷ O regionalnoj strukturi Istre usporedi: E. IVETIĆ, *Caratteri generali e problemi...*, n. dj.; *Isti, La popolazione della regione istriana tra Sette e Ottocento: rilevamenti, dinamiche, distribuzione territoriale*, Ricerche di Storia Sociale e Religiosa, n. s., 49, Roma 1996., str. 134-174.

²⁸ Archivio di Stato, Venezia (dalje ASV), *Deputati ed Aggiunti alla Provvision del Denaro Pubblico, Anagrafi Venete*. Podacima o Istri ispunjeni su popisi 1766.-1770., 1771.-1775. i 1790. U istom su fondu važne za gospodarstvo Istre kut. 453, 604, 605, 661, 662, 663, 672, 690, 696, 707-711, 745, 766-769, 852, 875, 881, 885.

trati temeljnim za dobijanje demografske i gospodarske slike Pokrajine.²⁹ Popis, koji je sačuvan u fondu *Deputati ed aggiunti alla Provvision del Denaro pubblico*, odnosi se na stanovništvo, crkveno osoblje, glavne gospodarske djelatnosti, stočarstvo, obrtnička i druga proizvodna sredstva. Ivan Erceg je objavio samo dio tog gradiva vezanog uz broj obitelji i općenito pučanstvo.³⁰ Trenutno je tu važnu dokumentaciju za Istru i Dalmaciju moguće konzultirati i u Centru za povijesna istraživanja u Rovinju; u toku su inače poslovi na kritičkoj obradi podataka koji često znaju biti pogrešni (posebno za Dalmaciju).³¹

Na osnovi »Anagrafa« došlo se do važnih zaključaka: zna se da se oko 84% pučanstva mletačke Istre bavilo poljoprivredom i ribarstvom, odnosno da je primarni proizvodni sektor dominirao više nego u drugim mletačkim pokrajinama.³² Zanimljivo je da je skoro pola žitelja Istre ipak živjelo u urbanim ili poluurbanim sredinama (oko 45-48%), gdje su vladale stare općinske, statutarne ozakonjene tradicije; manje, seoske sredine nisu imale opću demografsku premoć nad gradskim sredinama, kao što se inače pretpostavlja.³³

Gospodarski najrazvijeniji kraj Istre bio je sjeverni dio poluotoka (gradovi i teritoriji Kopra, Izole i Pirana), gdje je, pored poljoprivrede (proizvodnja ulja) i stočarstva, proizvodnja soli - čija se ondašnja vrijednost može danas usporediti s naf- tom - donosila vrijedan kapital.³⁴

Opći razvitak mletačke Pokrajine Istre u XVIII. stoljeću bio je povremeno zaustavljan krizama gladi³⁵; gotovo svako desetljeće nosilo je sa sobom po jednu ili dvije takve nepovoljne situacije za gospodarstvo i općenito za pučanstvo. Često se moralo novac zarađen kroz razne djelatnosti davati izvan regije za kupovinu žita, dovodeći u krizno stanje kase općinskih fontika. U teškim je prilikama redovno pomagala državna vlast koja je dijelila žitarice po standardnoj cijeni i davala kredit na duži rok s minimalnim kamatnim stopama.³⁶ Mnoge odgovore na cijeli sustav vođenja opskrbe politike u Istri može tako dati mletački fond *Provveditori alle Biave. Officiali al fromento*, u kojemu postoje precizni podaci, za godine 1763.-1794., o pomoći danoj svakom pojedinom selu u Istri, i čak pojedinom žitelju, s točno specificiranom količi-

29 Vidi: Andrea SCHIAFFINO, *Contributo allo studio delle rilevazioni della popolazione nella Repubblica di Venezia: finalità, organi, tecniche, classificazioni*, u: *Le fonti della demografia storica in Italia. Atti del seminario di demografia storica 1971-1972*, knjiga I, dio I, Roma 1973., str. 283-300.

30 Ivan ERCEG, *Broj i veličina porodica u Istri (2. polovina 18. stoljeća)*, *Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae*, 8, Zagreb 1981., str. 1-16. Usporedi također: Giovanni NETTO, *L'Istria veneta nell'anagrafe del 1766*, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, n. s., XXIII, Trst 1975., str. 225-254.

31 Vidi: Egidio IVETIĆ, *La Dalmazia nelle Anagrafi Venete (1766-1775)*, *Atti/Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, XXV, Trst 1995., str. 300-350.

32 O takozvanim *seljačkim društvima* vidi: H. MENDRAS, *Sociétés paysannes. Elements pour une théorie de la paysannerie*, Paris 1976.

33 Usporedi: E. IVETIĆ, *La popolazione della regione istriana...*, n.dj.

34 Vidi: Jean-Claude HOCQUET, *La sel et la fortune de Venise. Production et monopole*, knjiga I, Lille 1978., str. 81-83. O soli također: Giovanni ZALIN, *Il sale nell'economia delle marine istriane. Produzione, commercio e congiuntura tra Cinque e Seicento*, u: *Sale e saline nell'Adriatico (secoli XV-XX)*, uredio Antonio Di Vittorio, Napoli 1981., str. 239-267.

35 J. GEORGELIN, *Venise au siècle des lumieres*, Paris 1978., str. 304-323; Roberto CESSI, *La crisi agricola negli Stati veneti a metà del secolo XVIII*, *Nouvo Archivio Veneto*, XLII, Venezia 1921., str. 1-49.

36 Isto.

nom podijeljenog žita, bilo da je živio, na primjer, u malom Muntrilju ili u velikom Rovinju.³⁷ U istom fondu nalaze se pregledi računovodstva svih istarskih fontika od 1785. do 1797. godine.³⁸ Ti su podaci od iznimne vrijednosti: naime, oko djelatnosti fontika kretao se cjelokupni gospodarski život Pokrajine; ta je ustanova koncentrirala u sebi većinu prihoda glavnih istarskih općina; pojedini fontici i *Monti di Pietà* (zalagaonice u Kopru, Piranu i Rovinju - jedna vrsta današnje kreditne banke) imali su često daleko veća primanja nego fiskalna pokrajinska komora u Kopru. Naravno, kroz fontike se kretao samo javni novac, službeno osvjedočen u blagajničkim knjigama. Mimo tih gospodarskih ustanova još više se razvijala »skrivena ekonomija« krijumčarenja:³⁹ iza svakog povijesno utvrđenog prinosa javnog kapitala postojao je čak dva puta veći neregistrirani prihod kod pučanstva, tako da službena slika istarskog gospodarstva, o čemu se neprestano žale mletački podestati, nije u stvarnosti bila potpuno realna.⁴⁰ Podaci oko količine proizvodnje i prihoda ipak ostaju nezamjenjivi za shvaćanje glavnih razvojnih odrednica gospodarstva Istre.

Tijekom XVIII. stoljeća, u poljoprivredi, unutar tradicionalnih kultura, sve više su se širile investicije u maslinarstvu: proizvodnja ulja je naime garantirala siguran prihod kroz izvoz u bliže pokrajine. Mletački fond *Provveditori agli olii* posebno je bogat podacima u svezi s tom djelatnošću za posljednjih desetljeća života Prejase Republike, od 1770. godine do 1797.⁴¹ S obzirom da ne postoji katastik poljoprivrednih površina mletačke Istre i da su gotovo nepoznati potencijali ratarske proizvodnje, od velike su važnosti podaci koji se odnose na količinu proizvedenog ulja u raznim dijelovima Pokrajine - detaljni podaci počinju od 1720. godine. Postoji čak popis za 1784. godinu svih istarskih proizvođača maslinova ulja i vlasnika muljača od mjesta do mjesta, s točno obilježenom količinom proizvedenog ulja i dobivenom zaradom. Radi se praktički o jednoj vrsti katastika maslinarstva, koji bitno pridonosi stvaranju detaljnije slike gospodarskih (proizvodnih) i društvenih (vlasničkih) obilježja istarskog ratarstva.⁴²

Najveći prihod dobivao se u Istri od proizvodnje soli. Iako postoji nekoliko stručnih radova o toj djelatnosti, prvenstveno za XVI. i XVII. stoljeće, mletački fond *Magistrato al Sal* ipak je ostao jako slabo iskorišten i gotovo netaknut za XVIII. stoljeće.⁴³ U njemu je sačuvano mnoštvo vijesti i podataka: od količine proizvedene soli i dobivene zarade, do izvoza u Veneciju (pomoću istarskih brodova i pomoraca) te isporuke soli istarskim priobalnim općinama za soljenje ribe; od imena vlasnika solana do kretanja kamala njihova kapitala u zalagaonicama. Gradivo je detaljno i dokumentira cijelo razdoblje - od 1690. do 1797. godine.

37 ASV, *Provveditori alle Biave. Officiali al Formento*; za Istru su važne kut. 57, 58, 59, 75, 76, 80, 81, 83, 84, 89.

38 Isto, kut. 83: *Relazioni e bilanci dei fondaci dell'Istria (1787-1797)*.

39 Krijumčarenje se može pratiti kroz fondove *Inquisitori di Stato* i *Cinque Savi alla Mercanzia*. Inače usporedi: Miroslav BERTOŠA, *Neki podaci o krijumčarenju (i uzgoju) duhana u Istri u XVIII. stoljeću*, *Problemi sjevernog Jadrana*, 6, Rijeka 1988., str. 83-108.

40 To je osobito vidljivo kroz spise ASV, *Inquisitori di Stato*, kut. 32, 33, 34, 35, 254, 255, 256, 257.

41 ASV, *Provveditori agli Olii*; za Istru su posebno važne kut. 60-71, 213-216.

42 Isto, kut. 211: *Note sopra gli olii d'Istria*.

43 ASV, *Magistrato al Sal*. Za Istru su važne kut. 170-187, 209-285, te registri 315-330.

Podaci o iskorištavanju šumskog bogatstva i isporukama posječenog drveća u Veneciju, ali također i o pošumljavanju i nadzoru toga prirodnog resursa Istre mogu se naći u fondu *Provveditori ai Boschi* u kojemu postoji posebna serija za Motovunsku šumu.⁴⁴ Radi se o zanimljivom fondu, djelomice istraženom (što se tiče pravnih pitanja, od strane dr. Klena).

U fondu *Cinque Savi alla mercanzia* nalazi se dosta podataka prvenstveno o istarskom pomorstvu i krijumčarenju, od koristi za upoznavanje razvoja priobalnog gospodarstva. Razna razmatranja, vijesti, poruke i stručni savjeti osobito su frekventni za Istru počevši od 1695. godine.⁴⁵

U fondu *Provveditori alla Giustizia vecchia* nalazi se možda najpotpunije gradivo o istarskom ribolovu u drugoj polovini XVIII. stoljeća (1750.-1780. godine): tu su razne parnice nastale između Rovinjaca i ribara iz Chioggie, te razna službena ispitivanja oko krijumčarenja svježe ribe s pokrajinama srednje Italije.⁴⁶

Mnogi fondovi bogati podacima za prihode od zemljišnog vlasništva, poput *Dieci Savi alle Decime di Rialto*, imaju na žalost jako malo gradiva za Istru: većinom su to prijave ili crkvenih posjeda ili kupoprodajnih ugovora, koje su inače bile osvjedočene u istarskim bilježničkim knjigama.⁴⁷

Na kraju, neizravne vijesti u svezi s gospodarskim i društvenim životom Istre mogu se naći i u porukama istarskih rektora Senatu, čiji su sadržaji inače slabo poznati za XVIII. stoljeće. Sudski procesi - sačuvani u fondu *Quarantia criminal* - također mogu dati neizravne podatke o vlasništvu optuženih, ili o sredini u kojoj se zbivalo suđenje.⁴⁸

To bi, doista ukratko, bili neki od glavnijih izvora za proučavanje gospodarskih prilika mletačke Istre u XVIII. stoljeću. Treba imati na umu da je poljoprivreda sačinjavala osnovicu za preživljavanje unutrašnjeg dijela Pokrajine, dok su duž obale postojale veće razlike u proizvodnim djelatnostima te i inače gospodarski aktivne sredine. Stoga, svaki od spomenutih mletačkih fondova ima specifičnu važnost ovisno o kojem kraju Istre govorimo ili o kojoj gospodarskoj grani. Ponovno naglašavamo da

⁴⁴ ASV, *Provveditori ai Boschi*, kut. 1, 2, 4, 11, I, V, X, XII.

⁴⁵ ASV, *Cinque Savi alla Mercanzia*. Posebno je važna kut. 525, iz koje su podaci djelomično objavljeni: Ferdo GESTRIN-Darja MIHELIĆ, *Tržaški pomorski promet 1759/1760. Il traffico marittimo di Trieste 1759/1760*, Ljubljana 1990.; Egidio IVETIĆ, *La flotta da pesca e da commercio dell'Istria veneta nel 1746*, Archivio Veneto, s. V, CXLIV, Venezia 1995., str. 145-156. Inače o pomorstvu na istočnom Jadranu u XVIII. stoljeću vidi: Nikola ČOLAK, *Navigazione mariuima fra i porti dalmato-istriani e i porti pontifici alla fine del Settecento*, Studi Veneziani, XI, Venezia 1969., str. 583-634; Isti, *Regesti marittimi croati nel Settecento. I parte. Navigazione nell'Adriatico*, Padova 1985.; Sergio ANSELMINI, *Barche e merci isriano-dalmate nella fiera di Senigallia e nel porto di Ancona: prima metà del XIX secolo*, sada u: Isti, *Adriatico: studi di storia, secoli XIV-XIX*, Ancona 1991., str. 351-363. Usporedi također: Ivan ERCEG, *Pomorsko trgovinske veze jadranskih i mediteranskih luka sa Trstom (1771)*, Starine JAZU, knjiga 56, Zagreb 1975., str. 109-151.

⁴⁶ Vidi: Aldo PARENZO, *Un'inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia (Decreti, relazioni, lettere) 1764-1784*, Nuovo Archivio Veneto, VIII, Venezia 1894., appendice, str. 3-74; Marino BUDICIN, *La vertenza settecentesca sulla pesca tra Chioggiotti e Istriani*, Atti/Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, XXIV, Trst 1994., str. 205-240.

⁴⁷ ASV, *Dieci Savi alle Decime in Rialto*, posebno kut. 1638, 1669, 1670, 1736 (registro), 1918, 1945. Također, neizostavan je fond za proučavanje crkvenih posjeda: ASV, *Soprintendenti alle decime del Clero*, kut. 40, 41, 114, 284, 300, 351, 353, 354.

⁴⁸ Još zanimljiviji je fond: ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali delegati a Capodistria*, kut. 1-24, *Processi delegati a Raspo*, kut. 1-16. Također: ASV, *Capi del Consiglio dei Dieci*, kut. 257-273.

će samo komparacijom gradiva sačuvanog u Veneciji s onim koje se nalazi u pokrajinskim arhivima, biti moguće izgraditi što potpuniju i točniju sliku cjelokupnog gospodarstva mletačke Istre u jednom od najznačajnijih razdoblja njene povijesti.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE ECONOMIC HISTORY OF VENETIAN ISTRIA: MAIN TRAITS, SOURCES AND SOME RESEARCH ATTITUDES

First, the Author values the results of the historical science (Italian, Croatian and Slovenian) in the study of the economic history of the 17th and 18th century in Istria. He concludes that the period was always considered troubled and critical, and that only rarely scholars entered into deeper and more precise studies.

The approach to these problems should be more systematic and it should follow two main lines: the study of macroeconomic characteristics and the study of microeconomic traits, i.e., the situation in various local environments, urban and rural.

The material for general questions can be found in the Archivio di Stato in Venice, some also in the Museo Correr. Important archival sources are kept in the archives of Pazin, Rijeka, Kopar and Trieste, as well as in the ecclesiastical archives at the Croatian part of Istria (for example an enormous quantity of notarial documents, economic data in the books of religious associations).

In the second part of the paper, the Author describes the importance of single collections of documents in the Venetian archive for the history of the Istrian economy.

RIASSUNTO

CONTRIBUTO ALLA STORIA ECONOMICA DELL'ISTRIA VENETA NEL XVIII SECOLO: PRINCIPALI CARATTERISTICHE, FONTI E ALCUNE PROSPETTIVE DI STUDIO

L'autore valuta innanzi tutto le conquiste della scienza storica (italiana, croata e slovena) nell'approfondimento dello studio della storia economica dell'Istria nel XVII e XVIII secolo. Conclude con la constatazione che detto periodo è stato dall'inizio valutato come periodo di crisi e non ne veniva dedicato un approfondito e preciso studio, tranne alcune eccezioni.

Si ritiene che l'accesso alla problematica dovrebbe essere più sistematico ed avviato in due direzioni: nella direzione di ricerca delle caratteristiche macroeconomiche e delle situazioni microeconomiche esistenti nei vari ambienti minori, cittadini e rurali.

Il materiale inerente alle questioni generali si trova nell'Archivio di Stato di Venezia, e qualcosa nel museo Correr. La documentazione d'archivio la quale non può essere trascurata nello studio della situazione sociale ed economica dei singoli centri, viene custodita negli archivi di Pazin, Rijeka, Kopat e Trieste e negli archivi ecclesiastici nella parte croata dell'Istria (ad es.: l'ingente documentazione notarile e i libri di gestione delle confraternite).

Nella seconda parte dell'opera l'autore descrive il significato dei singoli fondi dell'Archivio di Venezia, per la storia dell'economia dell'Istria.